

TÜRKOLOJİ TARİHİNDE 1926 BAKÛ TÜRKİYAT KONGRESİ

Mustafa ORAL

(Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)

Giriş

Türkolojinin tarihsel gelişimi henüz layıkıyla yazılmış değildir. Akademik Oryantalizmin bir kolu olarak ortaya çıkan Türkolojinin, Türklük fikrine eşdeğer bir tarihi vardır. Ve bunun bilimsel şekilde incelenmesi önümüzde yeni ufuklar açabileceği gibi, önemli bir araştırma sahası (Türkoloji Tarihi) da olabilecektir. Türkoloji tarihi, Türk tarih yazımının ve tarih anlayışının tarihi kapsamında, Türk kültür ve düşünce hayatının, yani Türklük bilimi araştırmalarının merkezi olmalıdır. Bu yöndeki araştırmalara ise Türkoloji kongrelerinin birincisi kabul edilen Bakû Türkiyat Kongresi ile başlamak istiyoruz.

Türkoloji tarihi, romantik milliyetçilik ve tarihsel düşüncenin gelişimiyle yakından ilgilidir. Alman âlimi Johann Herder, halk kültüründen “modern millet” yaratma sürecinin çerçevesini çizmenin yanı sıra romantik milliyetçiliğin asgarî öğelerini de öngörmüştü. Herder’e göre millet, statik değil, dinamik; gelişen, yaşayan bir organizmadır. Bu gelişimde dilin merkezî bir önemi vardır ve ulusal farklılık önemlidir. Bu süreçte ulusçu aydının, edebî yaratıcı, aynı zamanda ulusal tarihçi ve sözlükçü ve de eylem adamı kimliği belirleyici öneme sahiptir. Kısacası, Herder’in veciz ifadesiyle, “Bir şair çevresinde bir ulus yaratır, görülecek bir dünya verir ve onların ruhunu bu dünyaya götürmek üzere elinde tutar.”

Romantik milliyetçi düşüncenin gelişimi ulusal tarih anlayışının oluşumunu da etkilemiştir. Friedrich Hegel, 1820’lerde verdiği tarih üzerine derslerde, öğrencilerine, “Bir halkın asıl, nesnel tarihi ilkin onun bir tarih bilimine sahip olmasıyla da başlar” diyordu. Hegel’e göre bir halkın nesnel tarihi için gerekli olan öncelikli unsur

ise kaynaktan tarihinin, yani tarihinin ilk dönemlerine ilişkin birincil kaynaklarının olmasıdır. Bunların bilimsel metoda uygun şekilde işlenmesiyle, bir ulusun nesnel tarihi de ortaya konulmuş olacaktır¹. Hegel'in ulusal tarih yazımı hakkında söylemek istedikleri kısaca böyledir.

Türkiye'de ulusal tarih biliminin gelişimi ise yukarıdaki fikirleri de içerecek şekilde bir oluşum izlemiştir. Ecnebî bilginlerin de olumlu/olumsuz katkılarının bulunduğu bu oluşum, Türklük bilimi² adıyla bilinir. Bunun tarihî gelişimi henüz yeterince incelenip ortaya konulmuş değildir. Bu makalede 1926'da Bakû'da yapılan Birinci Türkiyat Kongresi'nin Türkoloji tarihindeki yerini ve Türkiyat araştırmaları üzerindeki etkilerini irdeledik.

Türklük Biliminin Tarihçesi

Türkiye'de Türkoloji, akademik kurumlarda değil, siyasî ve edebî muhitlerde doğmuştur³. Namık Kemal, Ahmet Vefik, Fuat Köprülü gibi aydınların hayat ve eserleri bunun kanıtıdır. Bizde Türkoloji, Mustafa Celâlettin'in 1869'da yayınlanan "Les turcs: anciens et modernes" adlı kıymetli eseriyle hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Fakat bu eser, Avrupa'da ve Osmanlı'da Türkoloji bilgisinin gelişiminin bir ürünüdür. Çünkü Türkoloji çalışmaları, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren ilk önemli ürünlerini vermişse de, bu konudaki kayda değer tetkikler Kırım Savaşı'ndan sonraki yıllarda ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, Türk Tarihi araştırmaları Sinoloji tetkikatıyla birlikte başlamıştır; "çünkü Türk tarihini Çin tarihile karışmış bir halde bulmaktayız."⁴ Kısacası, Türkoloji çalışmaları Oryantalist araştırmaların gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tarihsel kaynaklar, Oryantalizmin kolonyalist, Türkolojinin ise emperyalist aşamada doğduğunu bildiriyor. Bunun en somut örneğini, Arminius Vámbéry'nin İngiliz emperyalizmi hesabına faaliyetinde görmek mümkündür. Rusya kolonyalizmi Türkofon kavimlerin yaşadığı bölgelere yayıldıkça, başta İngiltere ve

Fransa'nın Ruslara yanıtı, Turancı akımları güçlendirmek ve Türkolojiyi kurmaya yönelmek olmuştur. Ancak Macarların Türklerle tarihsel bakımdan karındaş olmaları, Türklük bilimi araştırmalarını heyecanlı bir bilimsel alanda tutmaya yetmiştir. Bu noktada Macar ve Türk Türkologlarını birleştiren ortak kavram ve ideal “Turan” olmuştur⁵. Çünkü Turan, kökenler ve göçler konusuyla, dolayısıyla Türklük bilimiyle doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla, Türkoloji araştırmalarında Batılı Türkologların önemli yeri olmakla birlikte, Ruslar ve Macarlar da mühim katkılarda bulunmuştur.

Türkoloji, XVII. yüzyılda Cizvit papazlarının başlattığı Sinoloji çalışmalarının bir şubesi olarak gelişmiş, sonra bağımsız bir inceleme hâline gelmiştir. Sinoloji çalışmaları, Orta Asya Türkleri ve onların tarihiyle ilgili tarihsel bilgilerin ortaya çıkmasını, dolayısıyla Türkolojinin gelişimini sağlamıştır. Fransız Sinoloğu De Guignes (1721-1800), XVIII. yüzyılın ortalarında eski Türklerle ilgili ilk eseri yayınlamıştır. Türkoloji, önce Fransa'da, sonra diğer Avrupa ülkelerinde gelişmiş ve XIX. yüzyılda Oryantalizm araştırmalarının bir şubesi olarak bağımsız bir araştırma alanı olmuştur. Fransızlar, Oryantalizmin sistemli bir boyut kazanmasını da sağlamıştır. Napolyon Bonaparte, 1798 Mısır seferine, görevleri “Mısır'ı daha önce hiç olmadığı bir biçimde gözlemlemek” olan bir bilim ekibini de dahil etmişti⁶. Bu ekibin gözlemleri, “Description de l’Egypte” başlıklı kitapta toplanmış ve Oryantalizm araştırmaları açısından çok önemli bir kaynak olmuştur.

Fransızlar, Oryantalizmin diğer ülkelerde gelişimine de katkılarda bulundular. Modern Oryantalizmin kurucusu sayılan Fransız bilgini Sylvestre de Sacy (1758-1838), diğer Batılı ülkelere, özellikle Almanya'ya Oryantalistler yetiştirmekle kalmamış, yarattığı bilimsel gelenekle sonraki Oryantalist araştırmaları derinden etkilemiştir. Örneğin, zamanının en büyük Alman Oryantalisti sayılan Henrich Fleischer (1801-1888) Sacy'nin talebesidir. Fleischer ise Leipzig'de uzun yıllar büyük Oryantalistler yetiştirmiştir. Martin Hardtmann, Friedrich Behrnauer ile Alman Türkolojisinin kurucusu sayılan Georg Jacob bunlar arasındadır. Bununla birlikte, “Geleneksel

Türkoloji”nin merkezinin Almanya, “Bilimsel Türkoloji”nin kurucusunun ise Alman kökenli Rus Türkoloğu Wilhelm Radloff (1837-1918) olduğu varsayılır⁷. Bu noktada Türkoloji-Oryantalizm bağlantısını irdelemek gereklidir.

Fuat Köprülü’ye göre, “Türkiyat, Türklük’ün bütün şubelerine aid her nevi marifet şubelerini ihtiva etmek itibariyle, çok geniş, çok şümûllüdür. Tarihin bilumûm şubeleri, lisan ve edebiyat, arkeoloji, etnografi, hulâsa Türk milletinin maddî ve manevî hayatından bahs etmek, yani Türklere aid olmak şartıyla muhtelif marifet şubeleri, bu ‘Türkiyat’ tabiri altında toplanabilir”⁸. Bu tanım romantik milliyetçilik düşüncesinin ulusal tarihçilik üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Günümüzde ise, Hasan Eren’in tanımıyla ifade edersek, “Türklerle ve özellikle Türk diliyle uğraşan bilim koluna” Türkoloji denilir⁹. Biz burada dilden ziyade tarihe öncelik verdik. Çünkü, Türklük araştırmalarında tarihin merkezî bir önemi vardır ve bu araştırmalar arkeoloji, antropoloji, etnoloji gibi ilimlerle daha da derinleştirilmektedir. Dolayısıyla, Türkoloji araştırmaları hususunda Türk Tarihi incelemeleri başat konumdadır.

XIX. yüzyılda Oryantalizm, “bir yandan Avrupa’nın sömürge siyasetinin gelişmesi, öte yandan bu dönemde bilimsel düşüncenin – doğa bilimlerinden ziyade beşerî bilimlerin- elde ettiği başarılar sayesinde gelişmişti.”¹⁰ Aynı yüzyılın başlarında Batılı ülkelerde, Doğu araştırmaları yapmak amacıyla pek çok bilimsel dernek kurulduğunu görüyoruz. İngiliz Krallık Asya Cemiyeti (1815), Fransız Asya Cemiyeti (1822), Alman Şark Ülkeleri Cemiyeti (1837) bu yolda ilk adımlardır. Yüzyılın ikinci yarısında diğer Avrupa ülkelerinde de benzeri dernekler kurulmuştur. 1873’den itibaren ise belirli aralıklarla Uluslararası Oryantalistler Kongresi toplanmıştır. Fakat 1973’te Paris’te toplanan 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde “Oryantalist” terimi resmen bırakılmıştır¹¹.

Türk dilinin akademik kurumlarda okutulması, gerek Türkoloji araştırmalarının gelişmesi, gerekse yetkin Türkologların yetişmesi açısından önemli bir aşama olmuştur. Türk dili, ilk kez Budapeşte Üniversitesi’nde Jean Repicsity tarafından okutulmaya başlamıştır.

İlk Türkoloji kürsüsü de 1870’de Macaristan’da kurulmuştur. Macaristan’da Türkolojinin Macarların ulusal kimliklerini yoğun bir şekilde araştırmaya giriştikleri dönemde kurulmuş olması¹² dikkat çekicidir. Macarların, kendi lisan ve tarihlerinin Doğulu kökenlerine gösterdikleri ilgi önemli araştırmalara yol açmıştır. Macarlar, Macarca ile Türk dilleri arasındaki genetik bağları ve geçmişin anıtlarını incelemek amacıyla, Türklerin yaşadıkları bölgelere inceleme gezileri düzenlemişler, arkeolojik kazılar yapmışlar ve Macarların kökenleri ve medeniyet düzeyleri konularında önemli eserler vermişlerdir¹³.

Bizde ise kurumsal anlamda ilk Türkiyat araştırmaları İkinci Meşrutiyetin dönemiyle birlikte oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde, Aralık 1908’de İstanbul’da kurulan Türk Derneği’nin amacı, “Türk diye anılan bütün kavimlerin mâzi ve hâldeki âsâr, ef’âl, ahvâl ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin âsâr-ı atfâkısını, tarihini, lisanlarını, avâm ve havâs edebiyatını, etnografya ve etnolojyasını, ahvâl-i içtimâiyesi ve medeniyet-i hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp taraştırp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tetkik etmek” şeklinde açıklanmıştı¹⁴.

Ruşçuk, İzmir, Kastamonu ve Budapeşte’de birer şubesi de açılan Türk Derneği, aynı adlı dergisinde Orta Asya’daki kazı çalışmaları hakkında haberler vermiş ve arkeolojik araştırmaların Türk Tarihi incelemelerindeki önemine işaret etmiştir. Türk Derneği üyeleri arasında bulunan yerli ve yabancı Türkologlar ise şu isimlerden oluşuyordu: Necip Asım Yazıksız, Ahmet Midhat Efendi, Veled Çelebi İzbudak, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Mehmet Arif Bey, Bursalı Mehmet Tahir, Vlademir Gordlevski, Imre Karacsony, Ahmet Refik Altınay, Vasiliy Vasiliyeviç Vodovozov¹⁵. Fakat bir süre sonra bazı üyeleri Türk Derneği’ni siyasete sürüklemek istemişlerdi. Bu nedenle Dernek dağılmak ve başka bir adla, Türk Bilgi Derneği adıyla faaliyetine devam etmek zorunda kalmıştır¹⁶.

Türk Derneği'ni 1913'te kurulan Türk Bilgi Derneği, bunu da 1915'te Darülfünûn bünyesinde kurulan Encümen-i Tedkîk izlemiştir. Daha çok Âsâr-ı İslâmiye ve Milliye Tedkîk Encümeni olarak bilinen Encümen-i Tedkîk, Mehmet Fuat Köprülü'nün öncülüğünde Türkiyat Encümeni adıyla kurulmak istenmiş, fakat dönemin siyasi iktidarı buna müsaade etmemiştir. Darülfünûn bünyesinde 1924'te kurulan ve 1939'a kadar Köprülü'nün başkanlığında faaliyet gösteren Türkiyat Enstitüsü ise bu oluşumları bir potada toplama ve senteze ulaştırma açısından bu zincirin en önemli halkası olmuştur. Bu süreçte 1909'da kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni'nin de önemli bir yeri vardır. Bu kurul, 1923'te Türk Tarih Encümeni adını almış, 1925'e kadar vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin idaresinde, 1925-1927 arasında Ahmet Refik Altınay'ın, sonra da Mehmet Fuat Köprülü'nün riyasetinde faaliyet göstermiştir¹⁷. Köprülü'nün, Türkiyat Enstitüsü'nün yanısıra Türk Tarih Encümeni başkanlığına getirilmesi, 1920'li yılları ortalarında Türkiye'de Türkiyat araştırmaları alanında ciddi bir atılım yapılmak istendiğine delâlettir.

Avrupa'da Türkoloji araştırmaları, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçülük hareketinin ve Türkçü tarih görüşünün oluşumu üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Batılı Türkologların eserleri, aynı yüzyılın sonlarında Türkçü aydınları yoğun olarak etkilemeye başlamıştır. Türkçüler, özellikle Fransız ve Macar Türkologların eserlerinin etkisinde kalmışlardır. Bu süreçte Macaristan'da 1910 yılında Turan Cemiyeti kurulmuştur. Turan Cemiyeti'nin kurucuları arasında Sándor Marki, Arminius Vámbéry gibi Macar tarihçiler bulunuyordu. 1913'de "Turan" dergisini yayınlamaya başlayan Turan Cemiyeti'nin amacı, "Asya ve bizle (Macarlar) akraba Avrupa halklarının bilim, sanat ve ekonomilerini incelemek, onları yurt içinde ve yurt dışında tanıtmak, geliştirmeye yardımcı olmak"tır¹⁸.

Turan Cemiyeti, Osmanlı Türkleriyle, özellikle de Türk Ocakları çevresiyle yakın ilişkiler içindeydi.. Bu ilişkiler Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. Osmanlı tarihçileri, uluslararası kongrelere de ilk kez İkinci Meşrutiyet döneminde katılmaya

başladılar. Örneğin, 1916'da Berlin'de toplanan Türk Kavimleri Kongresi'ne Osmanlı Türkleri, bir Turan Heyeti ile katılmıştır. Bu heyette Hüseyinzâde Ali Turan ile birlikte Yusuf Akçura ve sair Turancı aydınlar bulunuyordu. Hüseyinzâde, Petersburg Üniversitesi'ndeki fizik öğrenimi sırasında Türkoloji bölümü derslerini de izlemiş eylemci bir Türkçüdür. Batılıların yayınladıkları bilimsel dergilerde makaleleri yayınlanan ilk Osmanlı aydını da Necip Asım Yazıksız'dır. Necip Asım, Gordlevsky'nin ifadesiyle, "uzun müddet vatandaşlarıyla Avrupa ilim âlemi arasında bağlantıyı sağlayan hemen yegâne Osmanlı âlimi"dir¹⁹. Macarların "Kelenti Szemle", Fransızların "Journal Asiatique" dergilerinde N. Asım'ın makaleleri yayınlanmıştır. "Journal Asiatique"i çıkaran Asya Cemiyeti, N. Asım'ı 1895'te üyeleri arasına katmıştır.

1926 Bakû Türkiyat Kongresi

1926'da Bakû'de yapılan Türkiyat Kongresi, âdeta bu birikimlerin buluştuğu bir ortam olmuştur. Bakû Türkiyat Kongresi gerek Türklük biliminin gelişimi gerekse Türkiye-Rusya ilişkilerinin gidişatı açısından oldukça önemlidir. Bilindiği üzere Türkiye-Rusya ilişkileri, Bolşevik Devrimi'nden ve özellikle Kemalist hareketin ortaya çıkışından sonra yeni bir ivme kazanmıştı. Bakû Türkiyat Kongresi, ilk bakışta iki ülke arasında siyasal işbirliği yanısıra kültürel ve düşünsel işbirliği yolunda da bir adım gibidir. Atatürk, 7 Temmuz 1922'de Sovyet sefiri Aralov'un İran sefiri İsmail Han şerefine verdiği ziyafette yaptığı konuşmada "Filhakika mevcut tarihlerin kaydettiği hâdisât, milletlerin hakikî efkâr ve âmâli, harekâtı değildir" diyerek şöyle devam etmişti²⁰: "Şark milletleri kendi iradeleri, kendi hisleriyle hareket etmiyorlardı. Onların başında bir takım müstebit, keyfî hareket eden Çarlar, Hüdavendler vardı. Mazbûtât-ı tarihiye daha çok onların tatmin-i hırsı için yaptıkları vekâyidir. Biz onların hepsini yırtacağız, yeni bir tarih yapacağız."

Kuşkusuz tarihi yeniden yazmak kısa sürede yapılabilecek bir atılım değildir. Fakat bu yolda ilk adımın da Kurtuluş Savaşı yıllarında atıldığı görülmektedir. Maarif Vekâleti'nin Veled Çelebi İzbudak'a bir "Afgan Tarihi" tercüme ettirme girişiminde bulunması, bu bağlamda önemlidir. Bundan daha anlamlısı, bu çevirinin karşılığı olarak verilecek 500 liranın Hariciye Tahsisât-ı Mestûresi'nden ödeme yoluna gidilmesidir²¹. Bu girişimin, 21 Haziran 1922'de, yani Atatürk'ün yukarıda belirtilen konuşmasından iki hafta önce olması anlamlıdır. Fakat bu denli önemli bir girişimin zamansız olduğu, dönemin koşullarının da bu tarz, uzun vadeli çalışmalara imkân tanımadığı herkesçe malûmdur..

Bu yolda diğer adım ise Şark Mektebi adında bir akademi kurularak atılmak istenmiştir. Mart 1922'de Türkiye basınında, Anadolu'da bir "Şark Mektebi" açılacağı ve burada Asya ülkelerine gönderilecek memurların gidecekleri yerler hakkında öğrenim görecekları konulu haberler Türkiyat âlemini harekete geçirmişti. Bu girişimin maddî yönden güçsüz bir millet için külfetli ve hatta lüzumsuz olduğunu ileri sürenlerin yanında ciddiyetle üzerinde duranlar da olmuştu. Haberlere göre Şark Mektebi, Hariciye Vekâleti bünyesinde açılacak ve orada hukuk, ticaret ve şehbenderlik okutulacaktı. Necip Asım'a göre, Hariciye Vekâleti "sırf bir hırs-ı sâike" ile hareket etmiş, bunu yapacak uzmanlar olup olmadığını hesaba katmamıştı²². Bu hırsı saikenin nedenleri aşağıdaki haberden anlaşılabilir.

Azerbaycan'ın Ankara elçisi İbrahim Abilov tarafından verilen bir ziyafette, "Şarkın muhib milletleri gençlerine nûr menbaı olacak, büyük ve müşterek bir darülfünûn tesis olunması tasavvuru"nın ortaya atıldığı, bu fikrin "derhal cümlemin hararetli tarafdarlığını kazanmış" olduğu ve tasarının kısa sürede "yürüyen bir fikir haline inkılâb eylemiş" bulunduğu belirtiliyordu. Bu ziyafette Afgan elçisi Sultan Ahmet Han, "Şark milletlerini revâbıt-ı uhuvveti envâr-ı irfân ile tezyîn ve teşyîd edecek olan böyle bir müessese-i âliyeye Afganistan'ın dahi ma'l-memnûniye iştirak edeceğini" ifade etmişti. Bu darülfünûnun, nerede kurulacağı kesin olarak belirlenmemişse de,

“Türkiye’nin, diğer kardeş milletler dahi nazar-ı itibara alınmak suretiyle, muvafık görülecek bir yerinde olması fikrine şimdiden galib nazarıyla bakılabilir” deniliyordu. Darülfünûnun maddî yönüyle ilgili her ülkenin birer temsilcisinin bulunduğu bir “heyet-i hâmiye” ile bilimsel yönüyle de ilgili bir “heyet-i ilmiye” oluşturulmasının tasarlandığı, bu iki kurulun, kurumun devamının ve çalışmalarının sürdürülmesinde önemli birer etken olacağı, “heyet-i ilmiye’nin ilk tarz-ı teşekkülünde Şark İnkılâbı’nın esasları nazar-ı itibarda tutulmak kararının alınmış olduğu”²³ kaydediliyordu.

Bu kurulun oluşumunda Şark İnkılâbı’nın esaslarının nazarı itibarda tutulması kararının dönemin konjonktürel koşullarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Dönemin Türkiye aydınları, Türkiye Türkolojisinin Avrupa ve Rusya Türkolojisinin gerisinde ve bunun kültürel bakımdan önemli bir zaafiyet olduğunun bilincindedir. Örneğin M. Ahmet Cevdet İnançalp, 1923 yılı başlarında yayınlanan bir makalesinde, Rusya’da Türk tarih ve lisanı hakkında incelemelerin Türkiye’nin oldukça ilerisinde olduğunu, “o hicaptan bizi kurtaracak gayret-i milliye emârelerinin zuhura başladığı esnalarda” Birinci Dünya Savaşı’nın çıktığını, onu Mütareke döneminin izlediğini ve Türkiye’nin “Rus uleması karşısında bugün de hacel bir durumda” bulunduğunu üzüntüyle anlatıyordu. Ahmet Cevdet, “ömrünü Türkiyat’a vakfetmiş olan aziz üstad Necip Asım Beyefendi’nin aşkını taşıdıkları Türkiyat müessesesi, açıldığı ve mikdar-ı kâfi sermaye ile faaliyete başladığı günden itibaren bizim de millî eserlerimiz doğacağını ümit ederiz”²⁴ diyerek teselli buluyordu. Necip Asım’ın düşlediği Türkiyat Enstitüsü 1924’te kurulmuş, fakat enstitünün kurulma nedenlerinden birisi olan İstanbul’da milletlerarası bir Türkoloji kongresi toplama tasarısı gerçekleştirilememiştir.

Ruslar uzun süredir bir Türkoloji kongresi düzenlemeyi arzu ediyorlardı. Bu fikir, ilk kez Samoyloviç tarafından 1913’te ortaya atılmış, fakat yeterli maddî destek bulunamamıştı. Siyasal koşulların da etkisiyle, bir Türkoloji kongresi toplama düşüncesi 1922’de yeniden gündeme gelmiştir. Samoyloviç’in de aralarında bulunduğu

Müsteşrikler, Leningrad'da yaptıkları bir toplantıda bu konuyu etraflıca görüşmüşlerdi. Bundan sonra Samoyloviç, 1923'ten itibaren bu fikre destek bulmaya çalışmış, özellikle Azerîleri kazanmaya özen göstermiştir. Bundan sonra böyle bir kongrenin yapılabilmesi yönünde çalışan çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar şunlardır: Birincisi, ifrat derecesinde Latin harfleri taraftarı Azerîler; ikincisi, Rus Türkologları ve dilbilimcileri; üçüncüsü, Sovyet merkezinin elemanları; sonuncusu, geri kalmışlık meselesini Latin harfleriyle çözmek isteyen Türkler²⁵.

Bu yolda kararlı şekilde çalışanlar ise Sovyet merkezinin elemanları olmuştur. Bakû Türkiyat Kongresi'nin Sovyet merkezi tarafından Türkleri Latin harflerine geçirmek amacıyla organize edildiği başından itibaren herkes tarafından biliniyordu. Henüz 1924 gibi erken bir tarihte Arap yazısıyla basılmış eserlerin Sovyetler Birliği'ne sokulmasının yasaklanması, Sovyet merkezinin uzun vadeli amacını gösteren önemli bir gelişmedir. Nihayet 1926 yılında, Bakû Türkiyat Kongresi'nden hemen sonra Ankara ile Moskova arasında yapılan bir anlaşma gereğince, Türk Ocaklarının faaliyetleri Türkiye Cumhuriyeti sınırları ile sınırlandı. Demek ki Ruslar açısından Türklerin Latin harflerini kabul etmesi Kiril alfabesine geçmesi yönünde yalnızca gerekli bir merhaleden ibarettir. İşte bu nedenle, Sovyet merkezinin elemanları, Latin harflerini kabul etmeleri için Bakû Kongresi öncesinde Türk halkları arasında propaganda çalışmaları yapmışlardır. Onların yanısıra Bekir Sıdkı Çobanzâde, Halid Said Hocayev, Ağamalıoğlu gibi Latin alfabesi taraftarı Türkler de bu yönde yoğun gayret sarfetmişlerdir²⁶. Fakat Latin harfleri yanlısı Türklerin çoğunun Sovyet Türkolojisinin ve Türkologlarının etkisinde kaldıkları anlaşılmaktadır.

Bolşevik Devrimi'nden sonra Moskova, Leningrad, Kiev ve Taşkent'te Doğu Bilimleri, özellikle Türkoloji alanında uzmanlar yetiştirmek amacıyla özel öğretim kurumları açılmıştır. Bu girişim, Rusya'da uzun bir geçmişi olan Türkoloji araştırmaları açısından önemli bir atılımdır. Bu yeni dönemde Sovyet Rusya'da Türkoloji alanında ilk önemli eserler, Aleksandr A. Samoyloviç'in Türk dilinin

fonetik ve gramatik yapısıyla ilgili yapıtlarıdır²⁷. Bu dönemin bir diğ er önemli Rus Türkologu Vasilij V. Barthold (1869-1930), 1925'te yayınlanan meşhur eserinde, Ekim Devrimi'nden sonra eski eserlerin korunması amacıyla Taşkent'te merkezî bir kuruluşun (  ark Enstitüsü) meydana getirildiğini, fakat bunun yeterince verimli olamadığını belirtiyordu²⁸. Taşkent   ark Enstitüsü hakkında kayda değ er mal umat edinemedik. Fakat böyle bir enstitünün Taşkent'te kurulmasının Rusya açısından Taşkent'in stratejik konumuyla yakından alâkadar olduğ u g r lmektedir.

Çarlık döneminde Taşkent, Türkistan'nın idar  merkezî, ayrıca en geniş Rus topluluğ unun barınağı olmuştu. Avrupa'nın Orta Asya'da nüfuzu esas olarak Taşkent yoluyla yayılıyordu. Ekim Devrimi'nden sonra ise Taşkent, eski   arlık dominyonlarında kurulan ilk Sovyet h  k metinin merkezi olmuştur. Fakat burada, dolayısıyla Türkistan'da Sovyet iktidarı kolaylıkla kurulamamış ve buralar Bol  evikle  tirilememi  ti. Ancak Moskova, Orta Asya'nın uzak köşeleriyle 1919'da bizzat alâkadar olmaya başlamış ve bunun için Türkistan halklarının “kendi kaderini tayin hakkı” siyaseti ile “millî eşitlik” ilkesini uygulamaya koymu  tur²⁹. Bunun ardından, 1921'de RSFSC'ye bağılı özerk bir birim olarak Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Fakat Türkistan'da millî mesele henüz c  z mlenmi   değıildir. Türkistan'da millî mesele ancak Lenin'den sonra Türkistan'ın dört ayrı cumhuriyete bölünmesiyle ve ulusal özlemlere daha geniş olanaklar sağ lanmasıyla c  z lmeye c  alı ılmı  tır.

Aynı yıllarda Kafkasya'daki millî mesele ise kaotik bir durum arz ediyordu. Nasıl ki Taşkent Orta Asya'nın merkezi sayılıp bu yönde icraat yapıldı ise, Bak  de Kafkasya'nın merkezi sayılarak benzer c  alı malar yapılmıştır (  arlık döneminde Kafkasya'nın kültür merkezi ise Tiflis'tir). Lenin, Bak 'y , Kafkasya'da “Sovyet iktidarının kalesi” olarak görüyordu. Sovyetlerin milliyetler politikasında 1920 senesi bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarih, Bolşevikler açısından i   savaşın sonu, ayrıca bir birleşme ve yeniden kurma döneminin başlangıcıdır. 1923'te ise ittifaktan federasyona

yönelinmiştir. Lenin'den sonra Stalin, “kültürel-ulusal özerklik” prensibini benimsemiştir. Azerbaycan ile bir askerî-ekonomik ittifak anlaşması yaparak, bunu özerkliğin en yüksek biçimi olarak takdim etmiştir. Bu anlaşma, Sovyetlerin diğer cumhuriyetlerle yapacağı anlaşmalarda da temel alınmıştır.

İdil-Ural bölgesinin kültür merkezi ise Kazan sayılıyordu. Burası, Orta Asya'ya açılışın iki yolundan biridir. Burada Almanlar, Alman Türkoloji merkezleri kurmak istemişler, bunun için de Theodor Menzel'i etkili şekilde kullanmışlardır. Bu amacına ulaşmak için Menzel, Yahudi ve Alman kökenli Rus Türkologlarını örgütlemiş ve Türklerin Latin harflerine geçmesi yönünde Alman hükümeti hesabına çalışmalarda bulunmuştur³⁰. Macar Türkoloğu György Hazai'ye göre Bakû Türkoloji Kongresi ilk başta Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Volga bölgelerindeki Türkoloji merkezleriyle ve Barthold, Samoyloviç gibi meşhur Sovyet Türkologlarıyla işbirliğini devam ettirme ümidini uyandırıyor³¹. Hazai'nin bu düşüncesi iyimser bir yaklaşımın ürünüdür.

Samoyloviç, 7 Eylül 1925'te Ankara'ya gelmiş ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'i ziyaret etmişti. Ankara Türk Ocağı da Samoyloviç şerefine 10 Eylül 1925'te bir ziyafet vermişti. Bundan bir müddet sonra da Azerbaycan Maarif Komisyonu, İstanbul Darülfünûnu müderrislerinden Mehmet Fuat Köprülü'yü Azerbaycan Edebiyat Tarihi hakkında dersler vermesi ve incelemelerde bulunması için Bakû'ye davet etmişti. Köprülü, bu daveti kabul ederek, Ekim 1925'te Bakû'ye gitmişti. Bundan bir süre sonra da, Köprülü, Sovyet Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmişti. Maarif Vekâleti de Bakû'de edebiyat dersleri verecek olan Köprülü'ye diplomatik pasaport verme kararı almıştı³².

Bakû Kongresi hakkında fikirler birbirinden oldukça farklıdır. Bir Fransız Türkoloğu, Rusya'nın Bakû Türkiyat Kongresi'ni toplayarak Bakû'yü “Türkçe konuşan dünyanın entelektüel başkenti” yapmayı hedeflediğini belirtir³³. Bir başka Fransız Türkologu da Bakû Kongresi'ni Sovyet yönetiminin Pan-Türkist düşüncüyü etkisiz hale getirmek amacıyla Moskova'nın başlattığı bir “karşı-saldırı”

olarak yorumlar³⁴. İlber Ortaylı ise, Bakû Türkiyat Kongresi'ni Sovyetlerin Türkî Türkologları ile Türkiye Türkolojisinin karşılaştığı bir mekân olarak değerlendirir³⁵. Bakû Kongresi'ni bütünsel şekilde açıklamak, Sovyet Rusya'nın yayılmacı kültür politikasının çerçevesini belirlemek sayesinde mümkündür.

Bolşevikler, Türkiye ile bilimsel ilişkilere ve işbirliğine önem veriyorlardı. Rusya Maarif Komiseri Lotaçarski, bilimsel nitelikli bir Türk-Sovyet Derneği oluşturmak amacıyla Ocak 1926'da bazı girişimlerde bulunmuştu. Kurulmak istenen bu derneğin Türkiye'de ve Rusya'da şubeleri açılacaktı³⁶. Tahmin edileceği üzere, bu girişimin en önemli destekçisi, dönemin en işlevsel Sovyet Türkoloğu olarak görülen Samoyloviç olmuştur.

Bakû Türkiyat Kongresi için hazırlıklar Nisan 1924'te başlamış, ve bunun için bir organize komitesi oluşturulmuştu. Komite, 6 Ağustos 1925 tarihli toplantısında, kongrenin 25 Aralık 1925'te toplanmasını kararlaştırmış, bunun için bir program yapmış ve bunu bastırarak yayınlamıştır. Kongreye davet edilen kişilerin Latin harfleri taraftarı olmalarına dikkat edilmiştir. Diğer ülkelerin yanı sıra Türkiye'den de bilimcilerin katılması yönünde davetiyeler gönderilmiş, fakat Anadolu Türkleri, herhalde alfabe meselesi nedeniyle, kurultaya katılmak istememişlerdi. Davetiyelerin zamanında yerlerine ulaşmaması nedeniyle, 3 ve 4 Ocak tarihlerinde kongreye hazırlık mahiyetinde toplantılar yapılmıştır³⁷.

Bakû Türkiyat Kongresi'ne hazırlık komitesinin başkanı Gabiyev, sekreteri Ali Yusufzâde'dir. Kongreye katılan Alman Türkoloğu Theodor Menzel'e göre Türkiyat Kongresi'nin Bakû'de yapılmak istenmesinin esas nedeni Bakû'nün Rusya sınırları içinde Türkçe konuşan toplulukların en entelektüel şehri olarak görülmesi, üstelik Orta Asya'nın o sırada istikrarsızlık içinde bulunmasıdır³⁸. Kongre, 26 Şubat-6 Mart tarihleri arasında oniki seksiyon halinde gerçekleşmiştir. Bu seksiyonlar şunlardır: Tarih, Etnografya, Dillerin Akrabalığı, Türk Dilleri, İmlâ (Orfografi), Terminoloji, Alfabe, Edebiyat Dili, Derslerin Metodu, Memleket Tanıtımı, Edebiyat Tarihi ve Kültürel Kazanım.

Türkiye Türklerini Mehmet Fuat Köprülü, Hüseyinzâde Ali Turan ile İsmail Hikmet Ertaylan temsil etmiştir³⁹. Hüseyinzâde'nin notlarında “16 Şubat 1926'da İstanbul'dan hareket ettik. Fuat Köprülü, Etnografya Müzesi müdürü Mesaroş, Leningrad profesörlerinden Barthold, Strasbourg'da profesör Menzel ile beraberdik” deniliyor⁴⁰. Bu bilgilerden, bu sıralarda İstanbul'da bulunan bazı Batılı Türkologların da Türklerle birlikte Bakû'ye gittiği anlaşıyor. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu sırada İstanbul'da bulunan Batılı Türkologlar şunlardır: Paul Wittek, Julies Mészáros, Theodor Menzel, Vasiliy V. Barthold. Bundan da anlaşılaçağı üzere, 1920'li yılların başlarında İstanbul, Türkoloji araştırmaları için önemli bir merkezdir. Üstelik, Türkçe konuşan şehirlerin birincisi ve en entelektüel şehri İstanbul'dur.

Bakû Türkiyat Kongresi'ne katılanların dökümü ise şöyledir: Kongreye katılan toplam 131 delegenin 92'si Türk, 20'si Rus, 3'ü Alman, 1'i Ukraynalı. Alman delegeler Theodor Menzel, Paul Wittek, W. Radebold. Âzânın şu üç gruptan oluştuğı görölmektedir: Bilim adamları, siyaset adamları ile eğitimci ve yazarlar. Mesleklere göre dağılım ise şöyledir: 3 bilimler akademisi üyesi, 18 profesör, 5 doçent, 2 hekim, 1 diplomat, 1 hukukçu, 22 öğretmen ve eğitimci, 4 edebiyatçı, 14 redaktör ve gazeteci, 2 öğrenci, 17 politikacı, 42 delegenin mesleğı belli değil. 19 delege özel davetli, diğerleri cemiyet temsilcisi⁴¹.

Kongrenin açılışında Alman Türkoloğı Theodor Menzel, kongrenin Wilhelm Radloff şerefine yapılmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine Türkler de Gaspıralı İsmail Bey'in şerefine yapılmasını önermişlerdir. Sonuçta Birinci Türkoloji Kongresi'nin Gaspıralı ve Radloff şerefine yapılması kararı alınmıştır⁴². Bu da gösteriyor ki, Almanlar, Türkoloji alanında Ruslarla dostluk ve işbirliğı yönünde çalışmak istemişlerdir. Menzel'in Almanya adına Bakû'de bulunması ve Almanlar hesabına Odessa'daki siyasî misyonu bunun kanıtıdır.

Hüseyinzâde Ali Turan, çoğunlukla kongrenin dil seksiyonunda yapılan çalışmalara katılmış ve “Garbın İki Destanında

Türk” başlıklı bir tebliğ sunmuştur⁴³. Mehmet Fuat Köprülü ise İslâm Tarihi ile edebiyat tarihi seksiyonlarına katılmış, Bektaşîlik ve Fuzûlî hakkında birer bildiri okumuştur⁴⁴. Kongrenin onüç kişilik yardımcı heyeti içinde bulunan İsmail Hikmet Ertaylan ise tebliğ sunmamıştır⁴⁵.

Kongrenin en önemli ve en tartışmalı seksiyonu alfabe sistemi üzerinde çalışan seksiyon olmuştur. Bu seksiyonda, Rusya Türklerinin kullandıkları Arap harflerinin değişmesinin uygunluğu, Arap harfleri bırakılacak olursa, onun yerine Kiril alfabesinin mi, Latin alfabesinin mi, yoksa bütün Rusya Türkleri için ortak bir alfabenin mi veya ayrı alfabelerin mi uygun olacağı tartışılmıştır. Harfler üzerinde görüşmeler beş oturumda tamamlandıktan sonra oylamaya geçilince işin rengi değişmiştir. Çünkü, Menzel’in ifadesiyle, “oylamada demirden bir perde tesiri vardı”⁴⁶. Kazanlılar bu tesiri açıkça beyan etmişlerdir.

Tartışmalar ve tehditler sonunda Latin alfabesine geçiş ilkesi benimsenmiştir. Böylece, Ege kıyılarından Çin sınırlarına kadar bütün Türkler, Latin harfleri kullanacaktı. Asıl amacın bu olmadığı kısa süre içinde kolayca anlaşılacaktır. Kongrede konuşmalar radyoyla duyurularak kongrenin prestiji arttırılmak ve kongreye popülarite kazandırılmak istenmiştir. Kongre sırasında bolca resim çekilmiş, propaganda maksadıyla kongre filme alınmıştır. Kongre sonunda da delegelere bu film izlettirilmiş ve onlara kongre hatırası olarak resimler verilmiştir⁴⁷. Kısacası, bilimsel bir kongreye siyasal bir hüviyet verilmek istenmiştir. Kongrede alınan önemli kararlar ise şunlardır: Leningrad’da bir Türk halkları haritası ile Türkologlar albümü hazırlanması, Bakû’de Türkolojiye dair derleme bir eserin yayınlanması, Sovyetler Birliği’nde Türkoloji dünyasına ilişkin bir yayın organının çıkarılması, kongrenin iki yılda bir toplanması ve sonraki toplantının Semerkand’da yapılması⁴⁸.

Yukarıda belirtilen yayın organının çıkması uzun zaman sonra mümkün olmuş, fakat bu boşluk Leningrad Üniversitesi Yaşayan Şark Dilleri Akademisi’nin “Novyj Wostok” (Yeni Şark) adlı dergisiyle kapatılmaya çalışılmıştır⁴⁹. Türkiye’de ise Darülfünûn

bünyesinde 12 Kasım 1924'te İstanbul'da Darülfünûn bünyesinde kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün ilk sayısı Ağustos 1925'te çıkarılan "Türkiyat Mecmuası" adında takdire şayan bir dergisi mevcuttu. Bununla hemen aynı zamanda, Leningrad Yaşayan Şark Dilleri Akademisi nezdinde Türkiyat Semineri adında bir araştırma merkezi kurulmuştu⁵⁰. Köprülü'nün başında bulunduğu Darülfünûn Türkiyat Enstitüsü kütüphanesinin esası ise Abakan Türklerinden olan ve Leningrad'da tahsil gören N. F. Katanof'un (1862-1922) kitaplığı satın alınarak teşkil edilmişti. Bu kitaplık, Encümen-i Tedkîk adındaki ilk Türkoloji enstitüsünün kurulması çalışmaları esnasında, 1914'te de satın alınmak istendiğini kaydedelim.

Kongreye sunulan en dikkate değer tebliğlerden birisi Barthold imzalıdır. Aynı yıl Türkçe'ye de çevrilen "Türkiyat Sahasında En Evvel Nazar-ı Dikkate Alınacak Meseleler" başlıklı tebliğinde Barthold, Türkoloji alanına ilişkin ilimler arasında Türk kavimleri tarihinin özel bir yeri olduğunu belirterek, "Türk kavimlerinin tarihi, cihan tarihinden ayrılmayan bir parça olmak itibarıyla, bu sahada tedkîkâtla uğraşan kimseler için halledilmesi lâzım gelen bir çok ilmî meselelerin mevcut olduğunu mümkün olduğu kadar izah etmeye" çalışmış ve tebliğini şu cümleyle noktalamıştır⁵¹: "Kendi millî harslarını gaib etmeden Garb medeniyetini temessül etmek gibi güç bir mesele önünde bulunan –Küçük Asya'dan Tubul'e ve Turfan'a kadar imtidâd eden yerlerdeki– Türk kavimlerinin de bu meseleleri halletmek yolundaki mesaimize iştirak edeceklerini ümid etmek lâzım gelir."

Kongrede dikkati çeken gelişmelerden bir diğeri, eylemci Türkçülük ile bilimci Türkçülük arasında kesin bir çizginin ortaya konulmasıdır. Bunu Kırımlı Slavist ve Türkolog Bekir Sıdkı Çobanzâde⁵² açıklamıştır. 5 Mart'ta yapılan "Umumî Edebî Türk Dili" hakkındaki oturumda sunduğu tebliğinde Çobanzâde, Türkolojide başlıca iki cereyanın bulunduğunu, birinin Samoyloviç'in ifade ettiği "objektif cereyan", diğerrinin ise eskiden Kayyum Nâsirî tarafından savunulmuş olan "subjektif cereyan" olduğunu belirtmiş ve "ilim yolu ve sağlam yol objektif yolu tutmayı gerektirir"

demoşti⁵³. Kayyum Nâsırî (1825-1902), gerçek anlamda bir “Kulturträger” (kültür taşıyıcısı) olarak bilinmektedir⁵⁴.

Kazan’ın bir kültür merkezi olmasında önemli hizmetlerde bulunan Nâsırî’nin kongrede ikinci plana itilmesi, Onun meşhur bir Tatar milliyetçisi olmasından ve İdil-Ural bölgesi delegelerinin Arap harfleri yanlısı, Latin alfabesi karşıtı bir tutum içinde olmalarından kaynaklanmıştır. Gerçekten de kongrede Kazanlı (Tatar) delegelerin Moskova (Rus) âlimleri ile açıkça hesaplaştıkları görülmektedir⁵⁵. Kongreden sonra Azerbaycan basınında, Arap alfabesini savundukları ve eskinin, milliyetçiliğin temsilcisi sayıldıkları için Tatarlar ile alay edilmiştir⁵⁶. Kongrede Arap harfleri lehinde açıkça konuşan belki de tek kişinin Kazanlı Âlimcan Şeref olması tesadüf eseri değildir. Bu konuda bir Tatar tecrübesi mevcuttur.

Kayyum Nâsırî’den itibaren dil konusu Kazanlı aydınların gündeminde bulunuyordu. Bu yöndeki gayretler, bir “Kazan Dilcilik Ekolü” oluşumunu sağlamıştı. Aralarında Âlimcan Şeref’in de bulunduğu bu ekolün mensupları, alfabenin ıslahı konusu üzerinde ısrarla durmuşlar ve bu fikirlerini kongrede açıklamışlardır. 1919 yılında Kazan’da, gündeminde Arap harflerinin değiştirilmesi meselesinin görüşüldüğü “Bütün Rusya Türk Halkları İmlâ Meseleleri” konferansı yapılmıştı. Bu konferansta ağırlıklı olarak Arap harflerinin ıslahı konusu üzerinde durulmuştu⁵⁷. Dolayısıyla, Âlimcan Şeref’in 1926 Bakû Türkiyat Kongresi’nde yaptığı Latin harfleri aleyhindeki konuşması, Kazanlı aydınların harfler konusundaki fikirlerini yansıtan bir söylev olmanın yanısıra Sovyet merkezinin siyasal ve kültürel politikasına karşı da bir tepkidir denilebilir.

Bakû Türkiyat Kongresi’nin en önemli yankısı Latin harfleri ile ilgili tartışmalardır. Anadili Türkçe olan Sovyet Türkologlarının, yazının Latinizasyonu deneyi, Bakû Kongresi’nde alfabenin hararetli bir tartışma konusu olmasının en önemli nedenlerinden birisidir. Sovyet Türkologları Türk dilinin fonetik yapısını bu açıdan tartışmaya açmışlardır. Bilindiği üzere 1921-1922’de Azerbaycan’da ve Kuzey Kafkasya’da Latin alfabesi denemeleri olmuştur. Bundan

sonra, Azerbaycan Hükümeti, Temmuz 1922’de Ankara Hükümeti’ne yazının Latinizasyonu hakkında bir muhtıra vermiştir. Azerbaycan Yüksek Sovyeti’nin 1 Mayıs 1925 tarihli kararıyla Latin alfabesi Azerî Türkçesi’nin resmî yazısı olarak kabul edilmişti. Bernard Lewis, Türkiye’de bulunan Azerî sürgünlerin Türkiye’de yazının Latinizasyonu yönünde çabalar gösterdiklerini ve bunun Osmanlı geçmişini unutup yeni bir kuşak yetiştirmek isteyen Atatürk’ün düşüncelerine uygun olduğunu belirtmektedir⁵⁸.

Bakû Türkoloji Kongresi’nde alfabe bağlamında ortak bir edebî dil konusu da gündeme gelmiş, fakat bir sonuca varılamamıştır. Samoyloviç’in umûmî ve edebî Türkçe lehinde uzun uzadıya konuşması gerçekten dikkat çekicidir⁵⁹. Kongre sonuçlarının Türkiye’de sessizlikle karşılanmasının nedeninin alfabe meselesi olduğu anlaşılmaktadır. E. Copeaux, “Bakû Kongresi Türkiye’ye bir meydan okumadır ve Rusya devleti Türkoloji incelemelerinde öne geçer gibidir”⁶⁰ görüşündedir. Henüz Bakû Kongresi toplanmadan, Türkçü çevreden Ayas İshakî, Bakû Kongresi’nde Rusya Türkleri arasında Latin harfleri kabul edilirse, Türklerin kültürel açıdan ikiye bölünebileceğini anlatmaya çalışmıştı⁶¹. Kongreyi izleyen yıllarda Rusya Türkleri için Latin yazısı sistemine dayanan bir takım yeni alfabeler kabul edilmiştir. Kongrenin bu kararı Türkiye’nin de Latin alfabesine geçmesi kararını etkilemiştir.

Türkiye kamuoyu Bakû Kongresi’ne beklenen ilgiyi göstermemiştir. Kongreye Türkiye’den gazeteci gitmemiş, kamuoyu ve basın kongreyle ilgili haberleri Moskova kanalıyla edinmiştir. Kongreden sonra Türkiye’de Latin abecesi ile Arap elifbası konusunda tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar, Kemalist Ankara’nın “Hayat” mecmuası ve “Hâkimiyet-i Milliye” gazetesi ile Turancı çevrelerin “Türk Yurdu” dergisi ve “İkdam” gazetesini karşı karşıya getirmiştir. Bunun yanında her Türkçe gazete ve dergide Latin harflerini konu alan makaleler yayınlanmıştır. Atatürk’ün gazetesinde, Latin harflerinin alınması ve bunun için bir uzmanlar kurulu oluşturulması gerektiğini belirten fikirler kamuoyuna yansıtılmıştır⁶². “İkdam” başyazarı Ahmet Cevdet Oran gibi Turancı

aydınlar, Latin harfleri aleyhinde bulunmuş ve bunun Türkler arasında kültürel kopuşa neden olacağını savunmuşlardır⁶³. Köprülü ise, kongrenin de etkisiyle olsa gerek, Arap alfabesi lehinde görüşler ileri sürmüştür.

Bu ortamda Macar bilgini Gombocz'un görüşüne de başvurulmuştur. Gombocz⁶⁴, harfler konusunda yetkili makamlara sunulmak üzere bir rapor hazırladığı raporunda, Arap alfabesinin terk edilmesini önermiştir. Bunun yanında Kuhne'ye de aynı konuda bir rapor hazırlaması için talimat verilmişti. Maarif Vekâleti'nin talebi üzerine 1926'da hazırladığı raporunda Dr. Kuhne, yazı tekniğinin yalnız öğretim meselesi değil, aynı zamanda birinci derecede bir uygarlık meselesi olduğunu belirtiyor, Türklerin, kendilerine oldukça yakın olan Macar ve Fin dillerinde yapıldığı gibi, bir transkripsiyon kabul etmesiyle Batı medeniyetine katılmak işini kolaylaştırmış olacağı tavsiyesinde bulunuyordu. Kuhne'nin raporunu sunmasından kısa bir süre sonra Atatürk, Macar alfabesini incelemeye başlamış, Haziran 1927'de Latin harflerinin kabulü vaktinin geldiğine karar vererek, Maarif Vekâleti'ne Latin harflerinin benimsenmesi yönünde gerekli hazırlıklara girişilmesi talimatını vermiştir⁶⁵.

Latin harfleri yolunda en önemli adım ise 1926 yılında atılmıştır. Bu yıl, Maarif Vekâleti'nin bir emriyle Darülfünûn'da matematik, kimya ve cebir derslerinde formüllerin Latin harfleriyle yazılması şartıyla öğretime başlandı. Aynı yıl Romen rakkamlarının kabul edilerek kullanılmaya başlaması ise Latin alfabesi yolunda katedilmiş önemli bir merhaledir.

Kongrenin Bolşevikler tarafından algılanışına gelince: Kırımlı Türkolog Ali Rahim tarafından 1926'da yayınlanan ve bir bakıma Sovyet görüşünü yansıtan "Birinci Türkologya Kurultayı" başlıklı eserde, kongreye katılan delegelerden dokuz Kazanlı üyenin, Rus komünist ekâbirinden Pavloviç'in, Rusya Bilimler Akademisi azâsından Oldenburg'un, Mehmet Fuat Köprülü'nün, Hüseyinzâde Ali'nin, Bekir Sıdkı Çobanzâde'nin ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ağamalioğlu Samed Ağa'nın, Samoyloviç'in, Menzel'in, Mészáros'un metin haricinde resimlerinin bulunması dikkat

çekicidir⁶⁶. Bununla, Sovyetler gözünde Türkolojinin muteber simaları teşhir ediliyordu. Fakat bu kitapta hiçbir Batılı bilginin resmine yer verilmemesi dikkat çekici olduğu kadar anlamlıdır da. Bunun yanında Kayyum Nâsırî'nin hatırlanarak “subjektif” olarak nitelenmesi ve Samoyloviç'in bir kere daha takdis edilmesi Sovyet Türkolojisinin gidişatını göstermesi açısından önemli bir göstergedir.

İlginç olan nokta, Batılı Türkologların doğrudan doğruya Türkleri ilgilendiren konularda, özellikle Latin harfleri konusunda çekimser tutumlarıdır. Alman Türkologu Dr. Theodor Menzel, Latin harflerinin kabulünün, Türklerin “daha süratle terakki” etmesine yardım edeceğini belirtiyor, ancak “eğer bu yeni elifba şimdiye kadar Arap elifbasının az çok temin etmiş olduğu edebî lisan birliğini aynı vechile temin ederse” kaydını düşüyordu. Menzel, “elifba meselesi Türk akvâmının dahilî meselesi olduğu için” harfler konusundaki oylamada çekimser kalmıştır. Fakat Menzel, Arap elifbasının bütünüyle ilgâsının güzel sanatlar ile sanatların birçok şubesinde icra etmiş olduğu olumlu etkiler itibarıyla “biraz şâyân-ı esef” olduğunu belirtiyordu⁶⁷. Fransız Türkologu Joseph Castagné ise “eğer Azerîler Latin alfabesini kabul ederse İstanbul’da çıkan bir kitabı okuyamayacaktır. Bu Türk memleketleri ve Müslümanlar arasındaki bağların kopması demektir”⁶⁸ diyordu.

Bakû Türkiyat Kongresi’ne ve kararlarına ilişkin Atatürk’ün görüşlerini yansıtan bir belgeye ulaşamadık. Kongrenin Türkiye üzerindeki etkilerinden bir diğeri, Türkoloji araştırmaları konusunda olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye’nin Türkolojinin merkezi olması amaçlanmıştı. Bu amaçla 1924’te Türkiyat Enstitüsü kurulmuş ve İstanbul’da bir Türkoloji Kongresi yapılmak istenmişti. Bakû Kongresi, Sovyet Rusya’nın, Türkoloji Kongresi toplama konusunda Türkiye’nin önüne geçtiğinin resmidir. Ancak kongreden sonra Barthold’un, davet üzerine Türkiyat Enstitüsü’nde dersler vermesi ve bu derslerin enstitünün ilk yayını olarak bastırılması anlamlıdır. Bunun ardından, Temmuz 1927’de Türk Tarih Encümeni’ni yeniden yapılandırılmış ve encümenin başkanlığına Türkiyat Enstitüsü müdürü Köprülü getirilmiştir. Bu

işler, Türkoloji alanındaki çalışmalar yolunda dikkate değer bir hamle yapılmak istendiğine dair bir işarettir.

Bu süreçte Sovyetler Birliği dahilindeki Türk ülkeleri, Türkiye ile Türkoloji araştırmaları konusunda yayın alışverişine de girişmişlerdir. Bu konuda Türk Tarih Encümeni ile Taşkent'teki Orta Asya Üniversitesi Kütüphane müdürü P. Baranov'un Moskova kanalıyla yayın alışverişi talebinde bulunması⁶⁹ önemlidir.

Yugoslavya'da Saraybosna Millî Müze Kütüphanesi yetkilisi ise 20 Haziran 1927 tarihli yazısında, Glasnik Zemalikos Müzea ile Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın düzenli olarak değişimi konusuna önem verdiğini belirtiyordu⁷⁰. Bangladeşli A. Satter Sate, Türk Tarih Encümeni riyasetine hitaben 1926'da kaleme aldığı mektupta, Necip Asım ile Mehmet Arif tarafından kaleme alınan ve 1917'de Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatı arasında yayınlanan "Osmanlı Tarihi" adlı eserden bir nüsha edinmek ve encümen dergisine abone olmak talebinde bulunuyordu. Sate'ye 1 Eylül 1926 tarihli yanıtında Türk Tarih Encümeni başkanı Ahmet Refik, "Bizim Hindistan'daki âlim kardaşlarımızın Türk ve Moğol tarihine müteallik tab'ettikleri Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerden haberimiz olmadığından bunlardan mümkün olanlarının encümenimize gönderilmesini rica ederiz" diyordu⁷¹.

Alman Türkologu Karl Süsheim de Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nı düzenli şekilde izleyen Batılı Türkologlar arasında bulunuyordu (19 Ocak 1926 tarihli mektubu)⁷². Bu konuda Macarlar mümtaz bir önemi haizdir. Macaristan Maarif Nezareti müsteşarı ve Hazine-i Evrak müdürü Tsánki Dezsö tarafından Türk Tarih Encümeni'ne hitaben kaleme alınan 21 Kasım 1923 tarihli mektup, Türkiye ile Macaristan arasında Türkoloji alanında işbirliği isteğine ilişkin önemli bir girişimin kanıtıdır⁷³. İşbu mektuba Türk Tarih Encümeni reisi Ahmet Refik Altınay şöyle bir karşılık vermiştir⁷⁴:

"Muhterem efendim

Hem-ırk olan Macar ve Türk milletlerinin şanlı mazileri hakkında bazı mütalaât-ı âlimâneyi muhtevi dest-i

tekerrüme olduğumuz 21 Teşrînisânî 1923 tarihli mektubunuz encümende okundu.

Türk ve Macar milletlerinin devr-i itilâlarına ait menabi-i tarihiyenin tedkîkiyle bu iki millet-i necîbenin tarih-i âlemin fusûl-i irfan ve medeniyetine ifa etmiş oldukları hıdmat-ı âliyenin vesaike müstenid hakayıkını enzar-ı istifadeye vaz'etmek hususunda Macaristan Evrak Hazinesi müdüriyetinin vaki olan mesai-i cemile ve ikdamat-ı mütevaliyesi Tarih Encümeni'mizce bir ehemmiyet-i mahsûsa ile görülmek tabî ve bundan hasıl olacak fevaidin irfan ve medeniyet-i kadimenin teşnegânı bir nimet-i uzma olacağı derkâr idüğünden bu yoldaki mesainin teshîline matûf teşebbüsâtın icrasından geri durulmayacağından arzu ve iş'arımızı maarif ve reylerine tevfilkan Tarih Encümeni şimdiye kadar kendisi vesaitiyle tab'ına muvaffak olduğu âsâr-ı tab' ma'l-memnuniye irsal ve takdîmine âmâde olunduğu ve ilk irsâlât olmak üzere (.....) eserlerinin postaya tevdien nâm-ı âlilerine irsaliyle kesb-i şeref eylediği beyan ve bi'l-vesile teyîd-i ihlâs ve müveddet eder efendim."

Bakû Türkiyat Kongresi'nden sonra da Türkiye'nin Türkolojinin merkezi olması yönünde düşünceler ileri sürülmeye devam etmiştir⁷⁵. Bu tarz düşüncelerin Türkiye Türkleri ve Macarlar tarafından ifade edilmesi şaşırtıcı değildir. Bu yıllarda Türkiye'nin Türklük bilimi konusunda dikkat çekici bir atılım içinde olduğu ve Türkiyat ile ikincil derecede alâkadar çevrelerin de yüzlerini Ankara'ya çevirdiği görülmektedir. Bangladeşli A. Satter Sate ile Saraybosna Millî Müze Kitaplığı yetkilisinin Türk Tarih Encümeni riyasetine hitaben kaleme aldıkları yazılar, buna bariz birer örnektir.

Bu ilginin kökenleri Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. 1910'lu yıllarda Alman ve Macar Türkologlar, Osmanlı-Türk Türkiyatçıları ile yakın temas hâlinindedir. Bunlar arasında Imre Karacsony, Julies Mészáros, Friedrich Giese, Johannes Mordtmann ilk akla gelenlerdir. Balkan Savaşı akıbeti,

Osmanlı Türkologlarının Türkoloji çalışmaları alanında yönelimlerini yeniden belirlemelerine neden olmuştur. Bu yıllarda Osmanlı Türkleri, Türkiyat araştırmalarında dikkate değer yegâne bilimci olarak Vasilij V. Barthold'u görüyordu. Bu esnada Darülfünûn'da istihdam olunan Alman Türkologlar, Türkoloji üzerinde kısmen de olsa etkilerde bulundular. 1920'li yıllarda aynı etkinin işbirliği havası içinde devam ettiği, bunun siyasal konjonktürle yakından ilgili olduğu görülmektedir.

1920'li yıllarda Türkoloji alanında Alman, Sovyet ve Türk merkezlerinin rekabetten ziyade işbirliği görüntüsü içinde olduğu dikkati çekmektedir. Bunun, "geçici barış dönemi" olarak bilinen dönemin siyasal koşullarıyla koşutluk içinde olduğu görülmektedir. 1925'te imzalanan Türk-Sovyet ve Türk-Alman diplomatik anlaşmaları ile üç ülke arasında belirli bir işbirliği zemini oluşmuştu. Türkiyat Enstitüsü müdürü Fuat Köprülü, 1927 sonlarında yayınlanan bir durum-tespit yazısında bunu örtük biçimde açıklamaya çalışmıştır. Bu esnada Türk Tarih Encümeni reisliğinde de bulunan Köprülü, "Türkiyat sahasında elyevm en büyük ilmî faaliyetler" konusunda Rusya, Almanya ile Türkiye'nin önplanda bulunduğunu belirtiyor, Türkiye'nin, Sovyetleri örnek alarak Türkoloji alanında atılım yapmasının önemine işaret ediyor ve Sovyet Rusya'nın, Bolşevik Devrimi'nden sonra "Türkiyat sahasında eskisiyle mukayese edilemeyecek kadar" büyük bir gelişim gösterdiğini açıklıyordu⁷⁶.

M. Fuat Köprülü, Barthold gibi Rus âlimleriyle yakınlık kurmuş ve onlardan bilimsel istifade yoluna gitmiştir. Köprülü tarafından 1924'te kurulan Darülfünûn Türkiyat Enstitüsü'nün ilk elemanları arasında Ragıp Hulusî Özdem, Ahmet Ağaoğlu, Abdülkadir İnan, Ahmet Caferoğlu, Hamit Zübeyr Koşay gibi Türkoloji tahsilini Rusya'da ve Macaristan'da yapmış kişilerin bulunması anlamlıdır. 1920'li yıllarda Türkofon ülkeler gençlerinin Türkoloji tahsili için, öncelikle Leningrad'daki Türkiyat Semineri'ne gönderilmeleri ve bu işi orada Barthold, Samoyloviç, Vladimirçef gibi Sovyet âlimlerin nezaretleri altında yapmaları önemlidir. Bu, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasında Türkoloji alanında

işbirliği havasının sürdürülmesi, Türkofon Türkologların ülkemizde istihdam edilmesi ve Türkiye’de Türkolojinin gelişimi açısından gayet olumlu olmuştur.

Bu noktada Türkiye’nin Türkolojinin merkezi olması amacıyla kurulan Türkiyat Enstitüsü’nün bu yolda yeterince verimli ve etkili olamadığı belirtilmelidir. Fakat 1930’lu yıllara gelince durum büsbütün değişmiştir. 1932’de yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi, adından da anlaşılacağı üzere, Batılıların ve özellikle Sovyetlerin Türkoloji alanında önlerine geçilmek isteğinin kanıtları ve söylemleri ile doludur. Bu kongrede, yetkili şahsiyetler tarafından, Köprülü’nün bugün ilk bakışta önemsiz gibi görünen nedenlerle âdeta tartışmaya davet edilmesi manidârdır. Bunun ardından Türk Tarih Kurumu genel yazmanı Reşit Galip’in Zeki Velidî Togan ile tartışması ve Onu şiddetle eleştirirken, Barthold’u ve Ona konferanslar verdirtip eserini bastırtan çevreleri kınaması anlamlıdır. Bunun ardından Togan’ın Darülfünûn’dan uzaklaştırılması, eskiden kalma bir hesabın görülmesidir herhalde.

1928’de Semerkand’da yapılması tasarlanan İkinci Türkiyat Kongresi yerine 1936’da Aşkâbâd’da Türkmenoloji Kongresi yapılmıştır. Aşkâbâd Türkmenoloji Kongresi’nde imlânın ve terminolojinin belirlenmesi, bunun yanında Marksist-Leninist klasiklerin çevirilerinin geliştirilmesi konuları görüşülmüştür. Semerkand Türkoloji Kongresi’nin gerçekleşmemesi ve Sovyet Türkleri arasında Kiril alfabesinin kabul edilerek kullanılmaya başladığı tarihlere rastladığı bir sırada Türkmenoloji Kongresi’nin yapılması dikkat çekicidir. Bunun hemen ardından, bir zamanlar hararetle Latin harflerini isteyen Türkçü aydınlar şiddetle tasfiye edilmiştir. Türkmenoloji Kongresi’nin Türklerin bir bütün olarak ele alınmaması ve Sovyet ideolojisine uyumlu bir hale getirilmesi amaçlarının mahsûlü olduğu anlaşıyor. Dolayısıyla, Türkiye ile Rusya arasında 1920’lerde bir bilimsel işbirliği havası içinde başlayan Türkoloji alanındaki ilişkiler, 1930’larda terk edilmiştir. Bunun ardından da siyasal işbirliği...

Sonuç

Sovyet Rusya-Türkiye Cumhuriyeti ilişkilerinin 1930'lu yılların ortalarında işbirliği ve dostluk zemininden uzaklaşması, Türkoloji araştırmalarını da derinden etkilemiştir. Bu esnada Barthold gibi Rus Türkologları, Çobanzâde gibi Türk Türkologları, Sovyet kültür ve düşünce hayatından şiddetle tasfiye edilmiştir. Bu çeşit hareketler, henüz kurumsallaşma aşamasındaki Türkoloji araştırmalarına âdetâ bir darbe olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetlerin Macaristan'ı işgâl etmesi, bu ülke üzerinde uzun süre hüküm sürmesi ve Macarların Türkoloji çalışmalarını engeller tarzda hareket etmeleri, Türklük biliminin gelişimi açısından olumsuz bir gelişme olmuştur. Genel olarak, Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetler tarafından istilâsı, Türkolojinin gelişimini oldukça olumsuz etkilemiştir.

Soğuk Savaş döneminde Avusturya'nın "tarafsız" statüsü ise bu durumu kısmen, en azından Avusturya açısından azaltmıştır denebilir. Rusya'ya paralel olarak, 1930'dan itibaren Adolf Hitler'in emin adımlarla iktidara yönelmesi ve 1933'te iktidara geldikten sonra Orta Avrupa ülkelerini etkisi altına alması, Türkoloji araştırmalarına vurulan bir başka darbe olmuştur. 1938'de Hitler Almanyası'nın, geleneksel Türkolojinin memleketi Avusturya'yı ilhak etmesi (Anschluss) bu yöndeki hareketlerin bir diğeridir. Bütün bunlar olurken, Yahudi kökenli bilim adamları, bu arada Türkologları, Almanya'dan ve Doğu Avrupa ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Biliyoruz ki, Batılı Türkologlar arasında Yahudi kökenli Türkologların dikkate değer bir ağırlığı vardır. Fakat onların yerlerinden edilmeleri, Türkoloji araştırmalarını olumsuz yönde etkileyen bir gelişme olmuştur.

Gerek Almanya'dan gerekse Rusya'dan uzaklaşan Türkologlar, Atatürk Türkiye'si tarafından istihdam edilmeye çalışılmış, fakat bu gayet sınırlı olmuştur. Buna ilâveten, 1932'de yapılan Türk Tarih ve Türk Dil kongreleri, Batılı Türkologların yüzlerini Ankara'ya çevirmelerini sağlamıştır. Birkaç Batılı

Türkoloğun İkinci Dünya Savaşı sonrasında da istihdam edilmeye devam edilememesi, Türkolojinin Türkiye'deki gelişimini olumsuz etkilemiştir denebilir. Fakat 1950'den günümüze olumlu yöndeki gelişmeler, Türkiye Türkolojisinin modern bir hüviyet kazanmasını da sağlamıştır. Bu gelişmelerin başında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika Türkoloji çevreleri ile yakın ilişkiler içine girilmesi ve Köprülü Mektebi'ne sahip çıkılması gelmektedir.

Sonuç olarak, Rusların Bakû Türkiyat Kongresi, entelektüel Türkçülük hareketine karşıt bir stratejinin ilk evresi olmuştur. Rusların bu ağır darbesiyle açılan gedikler, Kemal Atatürk tarafından başlatılan dil ve tarih çalışmalarıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar, Türkoloji âleminde Türkiye'nin mümtaz bir yer edinmesini de sağlamıştır.

EKLER

Belge 1: Macar Maarif Nezareti müsteşarı ve Hazine-i Evrak müdürü Tsánki Dezsö tarafından Türk Tarih Encümeni'ne gönderilen 21 Kasım 1923 tarihli mektuptur:

“Pek muhterem heyet-i idare

İhtiram ve selamlarımızın kabulünden sonra âtideki teklîf ve rica ile Tarih-i Osmanî Encümeni'ne [Türk Tarih Encümeni] müracaat cesaretinde bulunuyoruz.

Malûm-ı âlileri olduğu vechile Türk, Macar milletleri şanlı mazilerini tettebbu' hususunda şimdiye kadar hiçbir fedakârlıktan çekinmediler. Türk, Macar milletleri beynindeki tasrih-i irtibatı tafsil-i zaid görüyoruz.

Tarihimizdeki “Türk İstilâsı” namıyla marûf devrin tettebbuatı ikmal edilmiş sayılamaz. Ekseriyetle her asır önündeki asırların evlâdıdır. Türk İstilasası devrini milâdın onsekizinci asrında “Macaristan'da Habsburg hanedanının kuvvetli nüfuz kazandığı devir” ile bunu takip eden “Millî Uyuşum Devri” cinsî ve ırkî kuvvetten mahrûm kaldığı cihetle Türk İstilasası tarihinin tettebbuatı ile meşgul olamadı. Milâdın onaltıncı ve onyedinci asırlarında vaki' olan Türk İstilâsı devrinin esaslı tedkîki ancak milâdın ondokuzuncu asrında başlıyor.

Türk ve Macar irtibatının bî-arafâne meydana çıkarılmasına evvel be evvel bu iki millet menbalarının esas olması pek tabîi olduğu cihetle Türkler ve Macarlar için şimdiye kadar neşredilmemiş olan tedkîkatın bu iki millet tarih encümenince malûm olması ihtiyaç teşkîl eder. Macar mütetebbileri yarım asırdan beri Şark lisanlarının ve tarihî menbalarının tedkîkatına Garp usûlünce hususî bir ehemmiyet vermektedirler. Bunu isbat etmek için büyük seyyahımız Vamberi, merhum Diyarbekir defterdarı kâtibi olan Balinet Gabor, son zamanlarda Veliç Entel, Tori Yozef ve İstanbul'da vefat eden Karaçon İmre efendilerin malûm olan tedkîkatı zikr-i kâfi zannederiz. Salifü'z-zikr tarihşinaslarımızın sarf-ı gayreti tarihimize ait Şarkî menbalarının tanınmasına pek büyük hizmet etmiş ise de onların başladıkları yolu devam ettirmek lâzımdır. Türk İstilâsı devrine ait menbaların neşrini, Türk tarihşinaslarının nazariyatıyla tedkîkatını alenî umûma tanıtmak riyasetimiz altında bulunan Macar Tarih Encümeni'nin iş programına dahildir.

Bî-arafâne tedkîkatımızın Türk milleti için izzet ve namus meselesinde ne kadar mühim ve faideli olduğunu te'kîdi zaid addediyoruz. Avrupa'nın Türkler hakkında nokta-i nazarı çok defa yanlışdır. Türkçe menşûr tarihî menbaların tedkîkatı neticesi olarak yanlış düşüncelerimiz tashîh edilecek olursa bundan çıkacak menfaat yalnız âlemin menfaati değil, Türklere de manevî menfaat temîn edecektir.

Maksat ve gayemizi tasrîh eyledikten sonra Tarih-î Osmanî Encümeni tarafından memnuniyetle karşılanacağına şüphe etmediğimiz zîrdeki tekliflerde bulunuyoruz.

Macaristan Evrak Hazinesi Macar Tarih Encümeni'nin Türklerle alâkadâr neşriyatını beheri bir Sudet iki nüsha olarak Tarih-î Osmanî Encümeni'ne göndermek istiyor. Bu eserler Türk İstilâsı devriyle işgâl etmekte olup Macar tarih tedkîlatının en kıymetli eserleridir. Mezkûr eserler hâli hazır Türk tarihşinaslarının vazifesini teshîl ile beraber gençlere de Türk-Macar tarihini tedkîk hususunda müşevvik olacaktır. Bundan başka Macar Tarih Encümeni Szâzadok "Asırlar" unvanlı ilmî risalenin yirmi senelik devamını kezâlik iki nüsha olarak teklîf etmektedir.

Mukabilinde Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından şimdiye kadar neşredilmiş eserleri veyahut diğerleri tarafından çıkarılmış tarih menbaları, Âl-i Osman vakanüvisleri, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, tarih ve coğrafyaya ait kâmûslar, pek muhterem encümenin kütüphanesinin verebileceği fazla eserleri ve encümenin mecmuasını kezalik iki nüsha

olarak Macaristan Evrak Hazinesi Kütüphanesi adresine gönderilmesini rica etmekteyiz. Macaristan Evrak Hazinesi'nin yeni küşad olunmuş muazzam binasında, Macar Tarihi tedkikatının merkezinde Tarih-i Osmanî Encümeni'nin muhterem hatırası, kıymetli eserleri şübhesiz birinci mevkîi işgâl edib büyük itina ve itibarla muhafaza edilecektir.

Hâl-i hazırın vaziyet-i iktisadiyenin tazyîki altında kütüphanemizin bu suretle tekmîl ve ikmali vaziyetindeyiz. Garp encümenleri, müesseseleriyle birkaç seneden beri hepimiz için hoş ve münasip görünen mübadele usûlü ile kitaplarımızı değiştirmektedir.

Bu mesele hakkında Tarih-i Osmanî Encümeni ile irtibat bulabilmek için İstanbul'un istirdadının mesud gününü beklemek mecburiyetinde kaldık. Mezkûr şanlı güne kavuşduktan sonra teklîf ve ricamızın Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından sevinç ile karşılanacağını ve Macaristan Evrak Hazinesi ile devamlı bir mübadele irtibatında bulunacağımıza eminim.

Şimdiye kadar müşerref olmadığımız halde pek muhterem Tarih-i Osmanî Encümeni ile muhavereye girişmek bizim için büyük bir şeref teşkil eder. Samimî selâmlarımızı tekrardan sonra Tarih-i Osmanî Encümeni'ne himmete amâdeyiz”.

KAYNAKLAR

1. Friedrich Hegel, **Tarihte Akıl**, 3. B., çev. Önay Sözer, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1995, s.12-13. E.H.Carr da 1961'de “Bir toplumun niteliğinin, ne tür tarih yazdığı ya da yazmadığından daha güvenilir bir göstergesi yoktur” diye yazar. **Tarih Nedir?**, çev.Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.51.
2. Bu metinde Türklük bilimi, Türkiyat ve Türkoloji terimleri eşanlamlı olarak kullanılmıştır.
3. İlber Ortaylı, “Türkoloji ve Slavistik: Türkiye Türkolojisi ve Rusya ve Sovyet Türk Aydınlarının Türkolojisi Üzerine”, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim (Makaleler 1)**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2000, s.389.
4. Hüseyin Namık Orkun, “Türkoloji Bilgisinin Tarihçesi”, **Ülkü Mecmuası**, Nu.VII/38 (Nisan 1936), s.103. Oryantalizmin tarihsel gelişimi hakkında şu eserlere bakınız: V. V. Barthold, **Asya'nın Keşfi: Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi**, çev. Kaya Bayraktar ve Ayşe Meral, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2000; Edward W.

- Said, **Şarkiyatçılığın Tarihi**, çev. Berna Ülner; İstanbul, Metis Yayınları, 1999; Yücel Bulut, **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2002.
5. Bu konuda bakınız: Tarık Demirkan, **Macar Turancıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
 6. Edward W. Said, **Kültür ve Emperyalizm**, çev. N. Alpay, İstanbul, Hil Yayın, 1998, s.77-79.
 7. Fuat Bozkurt, “Almanya’da Türkoloji”, **Toplumsal Tarih**, Nu.III/14 (Şubat 1995), s.52. Radloff hakkında bakınız: Ahmet Temir, **Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri**, Ankara, TDK Yayınları, 1991. Batılı Türkologlar hakkında ise şu esere bakınız: Hasan Eren, **Türklük Bilimi Sözlüğü: I. Yabancı Türkologlar**, Ankara, TDK Yayınları, 1998.
 8. Köprülüzâde Mehmet Fuat, “ ‘Türkiyat’ Âleminde”, **Hayat**, Nu.III/53 (1 Kânûmievvel 1927), s.2.
 9. Hasan Eren, “Türkoloji”, **Türk Ansiklopedisi**, C.XXXII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1983, s.434. Eren, buradaki Türkoloji tanımını “Türklük Bilimi Sözlüğü” (1998) başlıklı kitabına da almıştır.
 10. Barthold, **Asya’nın Keşfi**, s.227.
 11. Bulut, **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, s.13.
 12. Şerif Baştaş, “Türk-Macar Münasebetlerinde Hungarolojinin Yeri”, **Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve DTCF Sempozyumu**, Ankara, AÜ DTCF Yayınları, 1996, s.39-40.
 13. György Hazai, “Türkolojinin Türkiye’de Cumhuriyet Dönemindeki Gelişmesinin Bazı Sorunları Üzerine”, **Uluslararası Konferans. Atatürkçülük ve Modern Türkiye (Ankara, 22-23 Ekim 1998)**, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1999, s.811.
 14. Naklen aktaran Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, bas. haz. Nejat Sefercioğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.189.
 15. Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, çev. Tansel Demirel, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.27-28.
 16. Necip Asım (Yazıksız), “Türkiyat Müessesesi”, **İkdam**, 8 Nisan 1923, s.3.
 17. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e tarihçilik için bakınız: Mustafa Oral, **İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye’de Tarih Anlayışı (1908-1937)**, Ankara, AÜ TİTE, Doktora Tezi, 2002.
 18. Demirkan, **Macar Turancıları**, s.26 vd.
 19. Vlademir Gordlevskiy, **İstanbul’daki Türk Derneği’ne İlişkin Notlar**, Moskova, 1912’den naklen aktaran Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, s.89.
 20. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s.44.

21. **Başba kanlık Cumhuriyet Arşivi Bakanlar Kurulu Kararları** (Bundan sonra kısaca **BCA BKK**) 030 18 01 05 18 18. Veled Çelebi'nin tercümesine çalıştığı bu eserin yazarını tespit edemedik.
22. Necip Asım (Yazıksız), "Şark Mektebi", **İkdam**, 13 Mart 1338, s.3.
23. "Anadolu'da Şark Darülfünunu", **İkdam**, 27 Mart 1338, s.3. Ayrıca bakınız: **Anadolu'da Yeni Gün**, 16 Mart 1338, s.3.
24. "Rus Müsteşriki Barthold Cenapları ve Türkiyat", **Muallimler Mecmuası**, Nu.I/7 (30 Nisan 1339).
25. Ömer Faruk Demirel, "I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel", **1926 Bakû Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996)**, Ankara, TDK Yayınları, 1999, s.28-29.
26. **A.g.m.**, s.29-30.
27. Hasan Eren, "**Türkoloji**", s.457.
28. Barthold, **Asya'nın Keşfi**, s.414.
29. Alexandre Bennigsen, **Self-Determination in Soviet Central Asia: Problems and Prospects**, Middle East Technical University Asian-African Group, No.29, Ankara, METU, 1986, s.1-12.
30. Samir Kazımoğlu, "Alman Türkologları ve Birinci Bakû Türkoloji Kongresi", **70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996)**, Ankara, TDK Yayınları, 1999, s.1-5. Türkoloji çalışmalarında Yahudi asıllı Batılı bilimcilerin rolleri konusunda etraflı araştırmalar yapılmamıştır.
31. "**Türkolojinin Türkiye'de Cumhuriyet Dönemindeki Gelişmesinin Bazı Sorunları Üzerine**", s.813.
32. **BCA BKK** 030 18 01 015 49 01 (5 Ağustos 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı).
33. Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, çev. Ali Berktaş, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.30.
34. Joseph Castagné, "Le congres de turcologie de Bakou en Mars 1926", **Revue du Monde Musulman**, Nu. 63, 1926, s.86'dan aktaran Copeaux, **Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**, s.30.
35. "**Türkoloji ve Slavistik**", s.393.
36. "Moskova Darülfünunu", **İkdam**, 30 Kanunısânî 1926, s.1.
37. Demirel, "**I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel**", s.30-31.
38. Theodor Menzel, "Der Turgologische Kongresse in Baku", **Der Islam**, Nu.16, 1927, s.6-11.
39. **A.g.m.**, s.15
40. Ali Haydar Bayat, **Hüseyinzâde Ali Bey**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s.63.
41. Demirel, "**I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel**", s.36.

42. Menzel, "Der Turgologische Kongresse in Baku", **Der Islam**, Nu.16, 1927, s.27.
43. Hüeyinzâde Ali Turan'ın kongrede sunduğu tebliğ için ayrıca bakınız: Ali Bey Hüseyinzâde, **Garbın İki Destanında Türk**, Bakû, Komunist Gazetesi Neşriyatı, 1926.
44. Köprülü'nün İslâm seksiyonuna sunduğu "Bektaşîliğin Menşeleri: Küçük Asya'da İslam Batınlılığının Tekâmül-i Tarihiyesi Hakkında Bir Tecrübe" başlıklı incelemesi **Türk Yurdu**, Nu.II/8 (Mayıs 1926), s.121-130'da yayınlanmıştır.
45. Menzel, "Der Turgologische Kongresse in Baku", **Der Islam**, Nu.16, 1927, s.14-15.
46. Theodor Menzel, "Der Turkologische Kongress in Baku", **Der Islam**, Nu.17, 1928, s.200.
47. Demirel, "**I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel**", s.45.
48. Menzel, "Der Turkologische Kongress in Baku", **Der Islam**, Nu.17, 1928, s.218-219.
49. 1920'li yıllarda Yaşayan Şark Dilleri Akademisi rekrörü Pavloviç'tir. Pavloviç, Bakû Türkiyat Kongresi'ne sekreteri Weltmann ile birlikte katılmıştır. Her ikisi de Yahudi aslındandır.
50. A. Samoyloviç, "Türkiyat Âleminde", çev. Akdes Nimet (Kurat), **Türk Yurdu**, Nu. VI/32 (Ağustos 1927), s.183-187.
51. V. V. Barthold, "Türkiyat Sahasında En Evvel Dikkate Alınacak Meseleler", **Türk Yurdu**, Nu.IV/23 (Teşrinisânî 1926), s.385-402.
52. Azerbaycan'da Türklük biliminin gelişimine önemli hizmetlerde bulunan ve Bakû'deki Şarkşinaslık Fakültesi'nin dekanı Kırım Tatarı Bekir Sıdkı Çobanzâde hakkında bakınız: Kenan Acar, **Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzâde (Dilciliği ve Edebiyat Araştırmacılığı)**, Ankara, TDK Yayınları, 2001.
53. Bayat, **Hüseyinzâde Ali Bey**, s.68.
54. Nâsırî hakkında bakınız: Chantal Lemerrier-Quelquejay, "An Reformatör Tatar in the XIXth Century-Abdul Quayum al-Nasyri", **Central Asian Survey**, Nu.I/4 (April 1983), s.109-132.
55. Mustafa Öner, "I. Bakû Türkoloji Kongresinde İdil-Ural Türkleri", **1926 Bakû Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996)**, Ankara, TDK Yayınları, 1999, s.13-25.
56. Demirel, "**I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel**", s.43.
57. Öner, "**I. Bakû Türkoloji Kongresi İdil-Ural Türkleri**", s.19.
58. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, Ankara, TTK Yayınları, 1993, s.428.
59. Bayat, **Hüseyinzâde Ali Bey**, s.67-68.
60. Copeaux, **Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, s.30.

61. Ayas İshakî, “Arap ve Latin Harfleri”, **Türk Yurdu**, Nu.III/16 (Şubat 1926), s.432.
62. “Latin Harflerinin Münakaşası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1926, s.1.
63. Ahmet Cevdet (Oran), “Latin Hurufatı Kabul Edilecek Olursa”, **İkdam**, 12 Mart 1926, s.1.
64. Zoltán Gombocz (1877-1935) Türkoloji alanında birçok önemli yapıt ortaya koymuş ve Macarca-Türkçe ilişkisi konusundaki araştırmalarıyla çığır açmış meşhur Macar Türkoloğu.
65. İlhan Başgöz, **Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s.118.
66. [Abdullah] Battal-Taymas, “”Türklük Şuunu”, **Türk Yurdu**, Nu.IV/21 (Eylül 1926), s.280-281.
67. Menzel, “Der Turkologische Kongress in Baku”, **Der Islam**, Nu.17, 1928, s.200-202.
68. Joseph Castagné, “Le congres de turcologie de Bakou en Mars 1926”, **Revue du Monde Musulman**, Nu. 63, 1926, s.68’den naklen aktaran Başgöz, **Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, s.117.
69. **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi** (Bundan sonra kısaca **TİTEA**), Kutu Nu.1, Gömlek Nu.1, Belge Nu.50; Kutu Nu.2, Gömlek Nu.2, Belge Nu.35. 1926 senesi sonlarında kaleme aldığı yazısında Baranov, “Orta Asya Üniversitesi Bülteni” ile “Türk Tarih Encümeni Mecmuası”nın değişimi talebinde bulunmuştur.
70. **TİTEA** Kutu Nu.2, Gömlek Nu.2, Belge Nu.37.
71. **TİTEA** Kutu Nu.2, Gömlek Nu.2, Belge Nu.106.
72. **TİTEA** Kutu Nu.1, Gömlek Nu.1, Belge Nu.55.
73. **TİTEA** Kutu Nu.1, Gömlek Nu.1, Belge Nu.37. Mektup, makalenin sonundaki EKLER kısmındadır.
74. **TİTEA** Kutu Nu.113, Gömlek Nu.113, Belge Nu.2.
75. “Bir Defa da Macar Profesörünü Dinleyelim”, **İkdam**, 31 Ağustos 1927, s.2.
76. Köprülü, “ ‘Türkiyat’ Âleminde”, s.2-3.

S u m m a r y

ROLE OF 1926 BAKU CONGRESS IN THE HISTORY OF TURKOLOGY

Mustafa ORAL

(Akdeniz University, Turkey)

The Turkology Congress held in Baku, Soviets in 1926 has become a turning point in the view of Turkology studies progressing fast for about a century. This congress could not provide a better situation for Eastern and Western Turkological communities to have a consensus, but a secret rivalry between Turkey and Russia came into existence.

In addition to this, the decisions affecting development of Turkish language deeply were made in that congress. The most important among them was a quite political decision about Turkic people's using Latin alphabet. Soviets profited by that congress for their imperialistic advantages in Turkistan and the Caucasus. This affected the development of Turkology negatively. This negative situation was tried to be removed with the studies of Turkish history and language along with the leadership of Kemal Atatürk.